

ДЕМОКРАТИЧНА МАКЕДОНИЯ – ИЗВЪН ХВАТКАТА НА ТИТО

Милен Михов

DEMOCRATIC MACEDONIA – FREE OF TITO'S GRIP

Milen Mihov

Abstract:

The establishment of communist dictatorship in Vardar Macedonia started at a fast pace as early as the beginning of 1945. The resistance to the new Yugoslav power was organized by the followers of the idea of an independent, democratic Macedonia under the aegis of the western countries. The members of the Bulgarian organization IMRO played a major role in the struggle for separation from Yugoslavia and were subjected to mass repressions. After the dissolution of Yugoslavia in the end of the 20th c., the issue of the political and historical rehabilitation of the victims of communism in FYROM still remains open.

Key words: *Yugoslavia, Macedonia, communism, anti-communist opposition*

Установяването на комунистически режим във Вардарска Македония в края на Втората световна война се осъществява в рамките на проекта за възраждане на Югославия като федерална държава. Плановете на съюзниците от Антихитлеристката коалиция за следвоенно устройство на Балканите изключват възможностите за териториални промени, което на практика означава създаване на автономна република Македония в границите на бъдещата федерална Югославия и „даване” на права на „македонските малцинства” в Гърция и България. Изграждането на новата държава се осъществява под ръководството на югославския комунистически лидер Йосип

Броз Тито и на практика следва съветския модел на многонационална държава. Комунистическа Югославия просъществува едва четиридесет и осем години и се разпада само дванадесет години след смъртта на своя създател. Държавата, която често пъти се обозначава с името на Тито, завърши своето съществуване с една поредица от кървави конфликти, донесли огромни страдания на милиони хора.

Като най-последователна в прилагането на комунистическата политика по Македонския въпрос се проявява Югославската комунистическа партия (ЮКП). Македонизмът се превръща в основно оръжие за реализиране стремежите на Тито за възраждане на Югославия. Проектираната федерална държава трябва да преодолее завещаните от стария режим национални противоречия и да осигури мирно съжителство на сърби, хървати, словенци, черногорци и македонци¹.

Югославският комунистически лидер чертае планове, определящи лидерската му позиция на Балканите и в Източна Европа. В края на 1944 г. Тито предприема акция, имаща за цел включването на България в Югославия, присъединяване на Егейска Македония от Гърция, както анексирането на Албания и части от Унгария². В реализирането на тези амбиции важно място заема Македония, която се използва във външнополитически аспект като средство за оказване на натиск спрямо България, Гърция и Албания.

Стратегическото значение на Македония, слабото влияние на югославските комунисти в областта, запазените силни връзки с България, определят изключително бързото комунизирание на властта. С основание може да се твърди, че Вардарска Македония е първата „държава“ не само във федерална Югославия, „но и в подложената на преобразяване по съветски образец част от Европа, в която се установява комунистическа диктатура“. Създаваният като масова общонародна организация Народен фронт не обединява политически партии с предвоенна биография и различна идеология, а е доминиран единствено от комунисти³.

Установяването на комунистическа диктатура става под прякото ръководство на Лазар Кулишевски още в първите месеци на 1945 г. и включва на първо място изграждане на репресивната система на държавата⁴. Личната преданост на Л. Кулишевски към югославския лидер дава основание на немския изследовател Щефан Трьобст спо-

лучливо да го определи като „македонския комисар” на Тито⁵. Установяването на комунистическата диктатура е съпроводено с ускорен процес на национално изграждане, което включва създаване на нов национален език, национална история и нова национална символика. Изключена напълно от политическия живот, заклеймена като „българофилска”, антикомунистическата съпротива във Вардарска Македония се откроява със своя конспиративен характер и подчертана антиюгославска насоченост. Основен елемент в програмите на отделните организации е искането за самостоятелност на републиката извън границите на Титова Югославия.

Една от първите нелегални организации, която възниква през 1945 г., е Демократичният фронт на Македония „Илинден – 1903 г.” В ръководството на организацията влизат д-р Илия Чулев – бивш народен представител от земеделската партия на Мачек в предвоенна Югославия, Коста Хрисимов-Смилец – бивш началник-щаб на VI партизанска бригада и участник във военните действия срещу германските войски и Димитър Златарев – доктор по право. Провеждането на сесията на Съвета на външните министри на държавите от антихитлеристката коалиция в Лондон от 11 септември до 2 октомври 1945 г., която обсъжда въпроса за подготовката на мирните договори, е повод за изработването на меморандум, посветен на македонския въпрос. Документът е представен от името на македонското население и преди всичко на българите, които представляват мнозинство в Македония, и отразява основните идеи на организацията. Авторите категорично заявяват своята българска принадлежност и апелират към Великите сили за намеса, защото във Вардарска Македония, „ако македонецът се чувства българин, е престъпник”. Причина за това е заявеното желание за откъсване от Югославия. В меморандума се иска създаването на Независима Македония в нейните географски граници, под покровителството на Великите сили, която да се превърне в една Швейцария на Балканите. За постигането на тази цел се настоява за международна анкета, защото „Титовото решаване на македонския въпрос не е разрешаване на същия”.

Изпратеният по дипломатически път меморандум е причина за разкриване на нелегалната организация и арестуване на ръководителите. През февруари 1946 г. специализиран състав на Върховния

съд в Скопие осъжда на дългогодишен затвор членовете на организацията, затова че във Вардарска Македония са възстановили българската „терористична организация” ВМРО, ръководена от Иван Михайлов⁶.

През октомври 1945 г. възниква друга антикомунистическа организация, която открито заявява своята приемственост с българското националноосвободително движение в Македония. Инициатори на начинанието са лекарите д-р Васил Иванов, д-р Коста Тренчев и юристът д-р Константин Терзиев. В приетата програма могат да се открият няколко основни елемента, имащи подчертана антиюгославска и антикомунистическа насоченост. Дейците на организацията заявяват, че възстановяват ВМРО във Вардарска Македония и се обявяват: за откъсване от Югославия, постигнато преди всичко с легални средства и въз основа на Конституцията; за признаване на българската народност с пълни права в републиката като неизменно условие за демокрация; за справедливо решаване на Македонския въпрос от Парижката мирна конференция, чрез създаване от трите части на Македония на една „независима Македония” под покровителството на Великите сили.

Във връзка с подготовката на Парижката мирна конференция през 1946 г. ръководителите на ВМРО изработват изложение-меморандум до Великите сили. Основното искане в документа е държавите победителки да се застъпят за правото на самоопределение на населението. Под международен контрол да бъде проведен плебисцит за отделяне от Титова Югославия и създаване на свободна и независима Македония⁷.

Югославската делегация в Париж получава меморандума и това довежда до разкриване и ликвидиране на организацията. През юни 1946 г. са проведени масови арести и зад решетките са задържани над 3 хиляди души. Срещу 13-те членове на Централния комитет се организира съдебен процес и са повдигнати обвинения, предвиждащи смъртно наказание.

Размахът на репресиите е толкова голям, че предизвиква наметаната на Великите сили. През януари 1947 г. Съветският съюз, Англия, САЩ и Франция изпращат съвместна делегация, която да проведе анкета по случая и се срещне със задържаните. Срещата с арестува-

ните е проведена в Белград, като до нея властите допускат само Иванов, Тренчев и Терзиев. Затворниците са предварително „подготвени” за разговора с чуждите дипломати, като ултимативно им се заявява, че освен разкаяние те не могат да имат никаква друга позиция, в противен случай ще утежнят извънредно своето положение. Лично министърът на вътрешните работи на Югославия Александър Ранкович ги предупреждава, че трябва да се откажат от исканията си, защото „всички вемеревци и българи в Югославия ще се превърнат в скелети”. Пред представителите на държавите победителки тримата ръководители на ВМРО повтарят исканията, залегнали в меморандума на организацията, като настояват за отделяне от Югославия по законен път, чрез референдум, одобрен от Великите сили и провъзгласяване на независима държава под международни гаранции⁸.

В края на март 1946 г. в Скопие е проведен съдебният процес срещу тринадесетте членове на Централния комитет. На смърт са осъдени седемте членове на ръководството, подписали меморандума до Парижката мирна конференция. Под дипломатически натиск Върховният съд в Белград потвърждава смъртната присъда само на д-р Константин Терзиев. При изтърпяване на наказанието в затвора Идризово край Скопие умират още трима от осъдените⁹.

Проблемът с надигащата се антикомунистическа и антиюгославска опозиция поражда обосновани тревоги сред новите господари край Вардар. Въпросът е обсъден на поредица специални съвещания в Централния комитет на Комунистическата партия на Македония (КПМ) през май и юни 1946 г. Изнесените доклади и направените анализи свидетелстват, че висшето комунистическо ръководство констатира с тревога масовата подкрепа на идеята за „автономна Македония под протектората на големите сили”. За постигането на тази цел населението разчита преди всичко на Англия и САЩ. Привържениците на тези идеи са определени в партийните документи с названията „вемеревци”, „михайловици”, „великобългарски шовинисти”, „бугараши” и „българофили”, с които е подменен етнонима българи¹⁰.

Според изследванията в македонската историография броят на разкритите опозиционни организации през 1945 г. е 8, през 1947 г. –

19, през 1948 – 16, през 1947 г. – 7. Официалните данни, изнесени в информация на Министерството на вътрешните работи на Бивша югославска република Македония (БЮРМ), изготвена по искане на група народни представители от ВМРО-ДПМНЕ посочват, че за периода между 1945 г. и 1991 г. са разкрити 105 нелегални организации. За същия период са лишени от свобода 1045 души, а на смърт или затвор над 15 години са осъдени 245 души¹¹. Проф. Димитър Гоцев, ерудиран изследовател на темата и син на един от осъдените в Югославия през 1947 г. водачи на ВМРО, посочва, че само през 1945 г. и 1946 г. са убити или безследно изчезнали повече от 4700 българи, а в затворите и лагерите са хвърлени над 15 хиляди души¹².

Повече от две десетилетия след независимостта на БЮРМ реабилитацията на жертвите е все още въпрос на бъдещето. Съществуващото законодателство на практика лишава пострадалите и техните наследници от политическа и социална справедливост. В чл. 36 от конституцията на БЮРМ от 1991 г. се декларира, че държавата гарантира социалните права както на борците от антифашистката съпротива, така и на преследваните и репресирани лица за „идеите им за самобитността на македонския народ и неговата държавност” и на членовете на техните семейства, които нямат възможност за материално и социално съществуване¹³.

Едва на 18 юли 2002 г. е приет Закон за правата на преследваните и репресирани лица за идеите им за самобитността на македонския народ и неговата държавност и на членовете на техните семейства, с който трябва на практика да се приложи декларираното в конституцията право. Според чл. 2 от закона материално обезщетение и социална защита имат лицата, които в периода между 1945 г. и 1991 г. са били интернирани, принудени да емигрират, отстранявани от работа, задържани или затворени по силата на съдебно решение или обявени за незаконно забогатели през войната, за идеи и действия с цел „създаване на независима, обединена и демократична държава Македония”¹⁴. Законодателите със задна дата поставят знак за равенство между борбата за „независима Македония”, програма на антикомунистическата и антиюгославска опозиция, и утвърждаването на „самобитността на македонския народ” – доктрина на титовите комунисти. Върху жертвите, преобладаващо покойници, и върху

техните наследници, се извършва едно ново насилие, имащо за цел подмяна на паметта за миналото. Въпреки недостатъците на закона, които изключват от своя обхват редица групи репресирани от комунистическия режим, приложението му е блокирано с решение на Конституционния съд от 18 декември 2002 г. Съдът се произнася по жалба на Съюза на борците от народноосвободителната и антифашистка война, организация с ярко изразен комунистически характер, и отменя като антиконституционни чл. 2 и някои други разпоредби, с което на практика прави закона неприложим¹⁵.

През 2005 г. Събраието на републиката приема Закон за изменение и допълнение на закона от 2002 г., с който се повтарят с малки допълнения отменените текстове. Необходимо е да се отбележи, че направените поправки на практика представляват официално признание за извършените репресии: задържанията без съд и присъда, съдебните присъди на смърт и затвор, наказанията с принудителен и „поправителен“ труд и интерниранията след 1945 г.¹⁶ Срещу тези разпоредби отново се противопоставя Съюзът на борците, който оспорва закона пред Конституционния съд. Аргументите на вносителите са, че в периода 1945–1991 г. не съществуват случаи на преследвания за идеи и действия, имащи за цел утвърждаване на „самобитността на македонския народ и неговата държава“, защото още през 1944 г. те са „реализирани“. Нещо повече, противниците на закона виждат основната му слабост във възможността да се възползват лица, които със своите действия в миналото „са оспорвали самобитността на македонския народ и неговата държава“. Конституционният съд отхвърля със свое решение от декември 2005 г. жалбата на Съюза на борците¹⁷, но практическото приложение на закона е поставено изцяло в ръцете на изпълнителната власт, представлявана от министрите на финансите, на труда и социалната политика и на вътрешните работи.

През месец април 2012 г. Али Ахмети, лидер на коалиционната в управлението на страната албанска партия, представи проект за Закон за правата на бившите политически затворници и репресираниите в Македония за периода между 1945 и 1991 година. Законопроектът предвижда да се реабилитират осъдените по „идеологически и политически причини“ от Военния и Народния съд на Титова

Югославия, като се гарантират техните социални права и се обезщетят за понесените страдания. Инициативата е посрещната с резерви от управляващата партия на премиера Никола Груевски. В изявление пред медиите се заявява, че проектът е твърде „утопичен” и трудно приложим. Причината според управляващите, се състои във „факта”, че голяма част от тези, които са се борели за независима Македония, са осъдени по обвинения за „тероризъм, разрушаване на държавния ред или били квалифицирани като ванчомихайловисти”, т.е. българи¹⁸.

БЕЛЕЖКИ

¹ Националноосвободителното движение на македонските и тракийски българи 1878–1944 г. Т. 4. С., 2003, с. 413–430.

² **Марков, Г.** „Балканизацията”. Геополитическо явление в конфликтотознанието. С., 2011, с. 376–377.

³ **Димитров, А.** Раждането на една нова държава. Република Македония между югославизма и национализма. С., 2011, с. 522.

⁴ **Ангелов, В.** Македонската кървава коледа. Създаване и утвърждаване на Вардарска Македония като република в Югославската федерация (1943–1946). С., 2003, с. 201–235.

⁵ **Требст, С.** Бугарско – Югословинската контраверза за Македонија 1967–1982 г. Ск., 1997, с. 59.

⁶ **Църношанов, К.** Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него. С., 1992, с. 284–287. Липсата на смъртни присъди срещу ръководителите на организацията може да бъде обяснена с намесата на външни фактори. Въпреки снизходителността на съда д-р Ил. Чулев и д-р Д. Златарев умирали поради тежките условия в затвора, а К. Хрисимов загубва в затвора едната си ръка.

⁷ **Гоцев, Д.** Възстановяването и дейността на ВМРО във Вардарска Македония след 1944 г. – В: 100 години Вътрешна македоно-одринска революционна организация. С., 1994, с. 181–183.

⁸ **Гоцев, Д.** Цит. съч., с. 186–188.

⁹ Пак там, с. 195–198

¹⁰ **Димитров, А.** Раждането на ..., с. 528–531.

¹¹ **Велјановски, Н.** Мекедонија. Државност и независност 1945–1991 г. Ск., 2002, 65–67. Авторът цитира изследванията на Зоран Тодоровски, професионален историк, отличаващ се с рядко срещана в македонската историография компетентност, обективност и научна добросъвестност.

- ¹² **Гоцев, Д.** Възстановяването и ..., с. 181.
¹³ <http://www.jorm.org.mk/ustav.shtml>.
¹⁴ Службен вестник, бр. 61, 26 юли 2002 г.
¹⁵ <http://www.ustavensud.mk/domino/WEBSUD.nsf>.
¹⁶ Службен вестник, бр. 58, 19 юли 2005 г.
¹⁷ <http://www.constitutionalcourt.mk/domino/WEBSUD.nsf>.
¹⁸ <http://www.dnevnik.com.mk/?itemID=507CB672D8CF334099D786FE038E4D95&arc=1>.

ЛИТЕРАТУРА

Публикации

Ангелов, В. Македонската кървава коледа. Създаване и утвърждаване на Вардарска Македония като република в Югославската федерация (1943–1946). С., 2003.

Велјановски, Н. Македонија. Државност и независност 1945–1991 г. Ск., 2002.

Гоцев, Д. Възстановяването и дейността на ВМРО във Вардарска Македония след 1944 г. – В: 100 години Вътрешна македоно-одринска революционна организация. С., 1994.

Димитров, А. Раждането на една нова държава. Република Македония между югославизма и национализма. С., 2011.

Марков, Г. „Балканизацията”. Геополитическо явление в конфликтното звание. С., 2011.

Националноосвободителното движение на македонските и тракийски българи 1878–1944 г. Т. 4, С., 2003.

Службен вестник, бр. 61, 26 юли 2002 г.

Службен вестник, бр. 58, 19 юли 2005 г.

Требст, С. Бугарско – Югословинската контраверза за Македонија 1967–1982 г. Ск., 1997.

Църношанов, К. Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него. С., 1992.

Интернет-базирани източници

- <http://www.jorm.org.mk/ustav.shtml>.
<http://www.ustavensud.mk/domino/WEBSUD.nsf>.
<http://www.constitutionalcourt.mk/domino/WEBSUD.nsf>.
<http://www.dnevnik.com.mk/?itemID=507CB672D8CF334099D786FE038E4D95&arc=1>.